139

Peer Reviewed Refereed and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

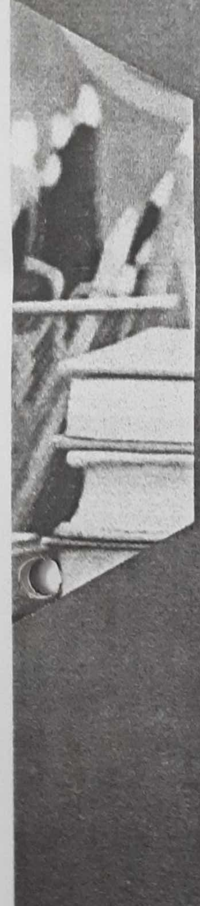

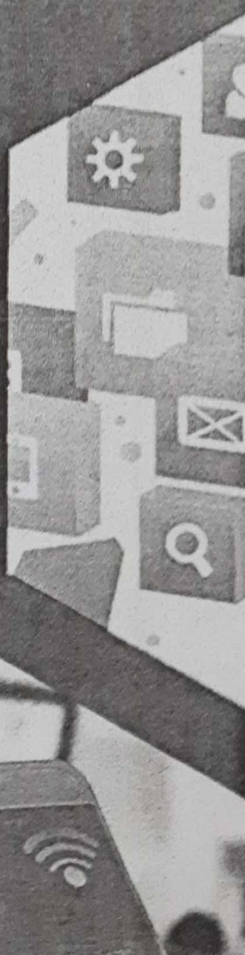

Volume - X, Issue - I,
January - March - 2021
Marathi Part - I

Impact Factor / Indexing
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Principal
Shri Shivaji Arts, Commerce
& Science College, Motala

140

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X Issue - I January - March - 2021

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Shri Shivaji Arts, Commerce
& Science College, Motala

141

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salmau Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota.

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerece, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Principal
Shri Shivaji Arts,Commerce
& Science College,Motala

VOLUME - X, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2021
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	भारतातील दारिद्र्य: एक अभ्यास **डॉ. लिलाधर डी. खरपुरिये**	७०-७५
१५	भारतीय दुग्ध व्यवसाय: सद्यस्थिती, समस्या व उपाय **प्रा. डॉ. मारोती धोंडीबा कच्छवे**	७६-८१
१६	दारिद्र्य **डॉ. मदनपुरे व्यंकटेश काळूराम**	८२-८८
१७	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील आर्थिक विषमतेचे वास्तव **प्रा. डॉ. श्रद्धानंद बा. माने**	८९-९१
१८	जागतिकीकरण व भारतीय आर्थिक धोरण **प्रा. डॉ. सरवदे एम. पि.**	९२-९५
१९	भारतीय शेतीच्या अल्प उत्पादकतेची कारणे **पुरुषोत्तम रंगराव चाटे**	९६-९८
२०	भारतातील महागाई - कारणे व परिणाम **प्रा. डॉ. राजेश्री अप्पाराव जाधव**	९९-१०५
२१	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी माध्यमांद्वारे चित्रांकनाची भूमिका **रामचंद्र नारायण चौरे** **प्रा. डॉ. शिरिष अंबेकर**	१०६-१०८
२२	शेतकरी आत्महत्या कारणे व उपाय **डॉ. रत्ना लाला जवरास**	१०९-११३
२३	वाढती लोकसंख्या आणि आर्थिक विकास **प्रा. डॉ. रत्नाकर रामराव कांबळे**	११४-११८
२४	महागाई व पैशाचे मुल्य की अवमुल्यन **प्रा. डॉ. रेणुकादास बोन्नर**	११९-१२३
२५	भारतीय शेती आणि उत्पादकता मूल्यमापन **प्रा. डॉ. संध्या पुंडलिकराव सोनकांबळे**	१२४-१२७

Principal
Shri Shivaji Arts,Commerce
& Science College,Motala

VOLUME - X, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2021
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com) AP-3

१९. भारतीय शेतीच्या अल्प उत्पादकतेची कारणे

पुरुषोत्तम रंगराव चाटे
सहा. प्राध्यापक अर्थशास्त्र, श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय मोताळा, जि. बुलडाणा.

प्रस्तावना

शेतीचा शोध १०,००० हजार वर्षापूर्वी लागल्याचे इतिहासात दाखले आहेत.शेतीचा शोध शिकार व अन्नाच्या शोधात वणवण भटकण्यापेक्ष्या एका जागीच अन्न मिळविण्याचा मानवी जीवनातील महत्वपूर्ण टप्पा होय.शेतीचा शोध हा मानवी जीवनाच्या स्थिरतेचा पाया ठरला असे म्हणणे वावगे ठरणार नाही. शेती व्यवसाय हा अत्यंत पुरातन असा व्यवसाय आहे. शेती व्यवसायाने मानवाच्या भटकांती अवस्थेतील जीवनाला स्थैर्य प्राप्त करून दिले.मानवाच्या अन्नधान्याची गरज शेतीच्या माध्यमातून पूर्ण करण्यात येते. तामिळनाडू येथील महान संत तीरुवलूर यांचे एक प्रसिद्ध वचन आहे.जो अन्नधान्य पिकवून इतरांना जगवतो त्यापुढे सर्व जग नतमस्तक असते.दोन हजार वर्षा अगोदरचे हे संतवचन भारतीय शेतीचे वास्तव वर्णन करते. मानवी जीवनात शेतीला अनन्य साधारण महत्व आहे.जागतिक शांततेचे पुरस्कर्ते राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्या विवेचनानुसार बुद्धी व श्रम यांच्यात फारकत झाल्यामुळे देशातील शेती व्यवसाय पंगु झाला आहे. आपल्या देशातील शेती क्षेत्र अनेक संकटातून विकसित झाले आहे.१९६० पर्यत आपल्या देशाची जागतिक पटलावर अन्नधान्य आयात करणारा देश म्हणून ओळख होती.परंतु हरितक्रांती नंतर अन्नधान्याच्या बाबतीत आपण स्वयंपूर्णतेकडे वाटचाल करून अन्नधान्य निर्यातदार देशाच्या पंक्तीत जावून बसलो.भारत देश्यामध्ये ६ लाख खेडी आहेत.या विशाल खंडप्राय देशातील ६०% जनता उदरनिर्वाह करण्यासाठी प्रत्यक्ष शेतीवर अवलंबून आहे.सकल राष्ट्रीय उत्पन्नात शेती क्षेत्राचा वाटा २०१९-२० च्या आकडेवारीनुसार १७.०६% आहे. महाराष्ट्र राज्याचे माजी मुख्यमंत्री स्व. यशवंतराव चव्हाण यांच्या मताप्रमाणे शेती हा शंभर तोंडाचा राक्षस आहे.देशातील बेकारी, बेरोजगारी, भूकबळी, गरिबी, बालमजुरी, गुन्हेगारी समूळ नष्ट करण्यासाठी शेती विकास हा रामबन उपाय आहे. शेती व ग्रामीण भागांचा विकास करण्यासठी जागतिकीकरणाच्या नंतर करण्यात आलेले प्रयन्त काही अंशी तोकडे पडल्याचे दिसते. आपल्या देशात जमिनीचे तुकडीकरण व विभाजन मोठ्या प्रमाणत झाले आहेत म्हणून विकास कार्य करतांना अडथळे निर्माण होतात.

भारत एक खंडप्राय देश आहे.तसेच या देशात वातावरणात प्रचंड विषमता आढळून येते. पर्जन्यमान व पाण्याची उपलब्धता ही देखील भिन्न आहे.या भिन्नतेमुळे भारतात बहुविध प्रकारची पिके घेण्यात येतात. येथील पिक लागवड पद्धती मध्ये विविधता आढळून येते. त्यासाठी भारतात शेतीच्या प्रगतीबाबत विचार करायचा असल्यास एकसूत्री धोरण राबविणे फायदेशीर ठरणार नाही. याचाच अर्थ या देशातील शेती विकासाची समस्या खूप गुंतागुंतीची आहे.या बाबीचा विचार करून आपल्या देशात कृषीक्षेत्रात कृषीवैज्ञानिक,संशोधक,कृषीअभ्यासक आणि राज्यकर्ते यांनी कृषी सुधारणांचा आराखडा तयार केला नाही. या चुकीमुळे आज देशाचा कृषी उत्पादन व उत्पादकतेच्या संदर्भात जागतिक पातळीवर मागे पडल्याचे जाणवते. वास्तविक कृषी विकासाला चालना देण्यासाठी व्यवहाराच्या पातळीवर नैसर्गिक सुविधा व

Principal
Shri Shivaji Arts,Commerce
& Science College,Motala

VOLUME - X, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2021
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com) AP-3

बलस्थाने लक्ष्यात घेवून विकास कार्यक्रमाची सुरुवात करणे आवश्यक आहे. भारत देश विकसनशील देश असल्यामुळे शेती क्षेत्राचा राष्ट्रीय उत्पन्नातील वाटा आजही महत्त्वपूर्ण आहे. शेती क्षेत्राच्या विकासात आजही बराच मोठा वाव आहे त्यामुळे या क्षेत्राचा विकास घडवून आणल्यास ग्रामीण विपन्नावस्था, दारीन्द्र्य, बेकारी व ग्रामीण जनतेचे शहराकडे होणारे स्थलांतर रोखता येईल.

भारतातील प्रमुख पिकांची संभाव्य उत्पादकता व प्रत्यक्ष उत्पादन

अ.क्र.	अन्नधान्य पिके	संभाव्य उत्पादन क्षमता	प्रत्यक्ष उत्पादन (२०११-१२)
१	तांदूळ	४०००-५८१० कि.ग्रा.	२३८३ कि.ग्रा.
२	गहू	६०००-६८०० कि.ग्रा.	३१७७ कि.ग्रा.
३	ज्वारी	३०००-४२०० कि.ग्रा.	९६२ कि.ग्रा.
४	मका	६०००-६८०० कि.ग्रा.	२४७८ कि.ग्रा.
५	कापूस	७००-८५० कि.ग्रा.	४९१ कि.ग्रा.
६	ज्युट	२५००-३००० कि.ग्रा.	२४८९ कि.ग्रा.
७	ऊस	९६०००-१११२०० कि.ग्रा.	७१६६७ कि.ग्रा.

Sourc :- Indian Economy, Misra/Puri, Himalaya Publishing House, Mumbai, 31st revised edition.

वरील कोष्टकावरून आपणास असे दिसून येते की भारतात हरितक्रांती होवूनसुद्धा गव्हाचे उत्पादन ३१७७ कि.ग्रा.व संभाव्य उत्पादन क्षमता ६०००-६८०० कि.ग्रा.प्रति हेक्टर आहे.हेच चित्र इतर प्रमुख पिकांच्या बाबतीत लागू होते.भारतात कृषी क्षेत्राची उत्पादकता कमी असण्याची अनेक कारणे आहेत.त्यामध्ये लोकसंख्येचा अतिरिक्त भार,परंपरागत शेती कसण्याची पद्धती,निसर्गावर अवलंबन,स्पर्धेचा आभव, निरक्षरता,जमीनधारणा पद्धती,जमिनीचे तुकडीकरण ,जलसिंचन सुविधांचा अभाव,सुधारित बी-बियाणाचा तुटवडा,शासनाची उदासीन धोरणे,कृषिमाल हमी भावाची गुंतागुंतीची परिस्थिती,भांडवलाचा आभाव आणि शेतीच्या संशोधनाचा खालावलेला दर्जा.या सर्व बाबीचा परिपाक भारतीय शेतीची उत्पादकता कमी आहे.

भारतीय शेतीच्या अल्प उत्पादकतेची करणे

भारतीय कृषी उत्पादकतेत जी कुंठीत अवस्था निर्माण झालेली आहे त्यास अनेक कंगोरे आहेत.

1. **जमिनीचे अपखंडन -** भारत देशातील ९३% शेतकरी वर्गाकडे ४ हेक्टर पेक्षा कमी जमीन आहे.यातील ८०% शेतकरी सीमांत भूधारक म्हणजे ज्याच्याकडे जमिनीचे क्षेत्रफळ २ हेक्टर पेक्ष्या कमी आहे.५४ % शेतकरी वर्गाकडे १ हेक्टर इतकी जमीन आहे.एकूण शेतीच्या क्षेत्रापैकी ६५% क्षेत्र कोरडवाहू आहे.
2. **बाजार धारजिनी व व्यापारी शेती -** भारतीय शेतीचा प्रामुख्याने स्वतंत्र्य पूर्व काळ,स्वतंत्र नंतर चा काळ व अलीकडे जागतिकीकरणाचा काळ या मध्ये शेती व्यवसाय अनेक स्थित्यंतरे झालेली दिसतात.वर्तमान काळातील शेती कौटुंबिक गरजा पूर्ण करण्यापेक्षा बाजाराच्या गरजा पूर्ण करणारी बनली आहे.

Principal
Shri Shivaji Arts, Commerce & Science College, Motala

VOLUME - X, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2021
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com) AP-3

3. **संकरित बी-बियाणांचा प्रश्न** - संकरित बियाणे शेतकरी दरवर्षी विकत घेत असतो पर्यायाने संकरित बियाणाच्या बाबतीत शेतकरी परावलंबी झालेला आहे.त्यात बोगस बियाणे व खते यांचा सुळसुळाट पाहायला मिळतो.
4. **माती व पाण्याचे व्यवस्थापनाकडे झालेले दुर्लक्ष** - १९८० नंतर भारतीय शेती मधील जमीन व पाणी या प्रमुख घटकाकडे अक्ष्यम दुर्लक्ष्य झालेले दिसते.मात्र वर्तमानकाळात मातीचे स्वास्थ्य हा परवलीचा शब्द बनलेला आहे.मातीचे आरोग्य मापनाचा मार्ग म्हणजे शेतीमधील सेंद्रिय कर्ब होय.भारतासारख्या उष्णकटिबंधीय प्रदेशात जमिनीचा सेंद्रिय कर्ब १% पाहिजे.तो केवळ ०.४% असल्याचे दिसते.मातीचे सेंद्रिय कर्ब जेवढे जास्त तेवढे जमिनीचे आरोग्य उत्तम.त्याचप्रमाणे पाण्याचा काटेकोरपणे वापर व सिंचनाची सुयोग्य साधनाची निवड या बाबीकडे दुर्लक्ष करणे चुकीचे ठरते.
5. **सेंद्रिय व शाश्वत शेतीचे वास्तव** - वर्तमान परिस्थिती पाहता सेंद्रिय शेती चा अवलंब करणे एक दिव्य होय.कारण जमीन कसणारे अधिक असून धारणक्षेत्र कमी आहे.आर्थिक,सामाजिक व नैसर्गिक दृष्टीकोनातून शाश्वत शेती करणे आणि सातत्य राखणे,शेतीमध्ये कामाल नफा,दीर्घकाळ संतुलित उत्पन्न पातळी टिकविणे व स्पर्धेत टिकून राहणे यात भारतीय शेतकरी अनेक अडथल्यामुळे टिकाव धरू शकत नाही.
6. **नैसर्गिक विविधता व लहरीपणा** - भारतीय शेती हा मान्सून चा जुगार आहे.करण स्वातंत्र्याच्या ७० वर्षानंतर आपण फक्त ३५% जमिनीला सिंचित करू शकलो.आपल्या देशात मोठ्या प्रमाणावर भौगोलिकदृष्ट्या भिन्नता आढळून येते.त्याचा परिपाक शेतीचे उत्पादन सर्व घटकराज्यात कमी -जास्त दिसते.
7. **शासकीय धोरण लकवा** - कृषी हा विषय राज्य सूचित येतो.म्हणून केंद्रसरकार कृषी विषयावर जास्त काळजीपूर्वक विचार करतांना दिसत नाही.शेती मधील उत्पादन वाढावे याकरिता शासणाचे धोरण स्थिर व फलदायी असावे.तेव्हा कृषी उत्पादकतेत सुधारणा होईल.शेती च्या प्रश्नावर पण राजकारण होते त्यामुळे शेतीची उत्पादकत कमी असल्याचे दिसून येते.

संदर्भ ग्रंथ

1. भारतीय अर्थव्यवस्था - दत्त सुंदरम.
2. भारतीय अर्थव्यवस्था - मिश्रा पुरी
3. कृषी अर्थशास्त्र - डॉ.विजय कविमंडन
4. शेती,शेतकरी आणि अर्थकारण - रमेश पाध्ये
5. कृषी अर्थशास्त्राची मुलतत्वे - डॉ.लीला पाटील
6. योजना व कुरुक्षेत्र मासिक
7. इंटरनेट वरील संकेतस्थळ

Principal
Shri Shivaji Arts,Commerce
& Science College,Motala

146

Bharat Shikshan Prasarak Mandal's
Affiliated to S. R. T. M. U. Nanded

Jaikranti Arts & Commerce Sr. College, Latur.

NAAC REACCREDITED with 'B++' Grade (CGPA-2.94)

Department of Economics

One Day Interdisciplinary National E - Conference on

"INDIAN ECONOMY : CHALLENGES & OPPORTUNITIES"

Certificate

This is to certify that **पुरुषोत्तम रंगराव चाटे, सहा. प्राध्यापक अर्थशास्त्र, श्री शिवाजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय मोताळा, जि. बुलडाणा.** has participated / presented research paper entitled **''भारतीय शेतीच्या अल्प उत्पादकतेची कारणे''** in the **One Day Interdisciplinary National E - Conference on "Indian Economy : Challenges & Opportunities"** organised by Department of Economics, Jaikranti Arts & Commerce Sr. College, Latur on 18th February 2021.

His/her paper has been published in **UGC Refereed Journal No.- 40776 - Ajanta - ISSN - 2277 - 5730 with Impact Factor - 6.399**

Principal
Shri Shivaji Arts, Commerce
& Science College, Motala

Dr. A.V. Pawar
Convener

Dr. P. N. Sagar
Principal / Organizing Secretary

147

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

ISSN - 2277 - 5730
Volume - X, Issue – I, January - March - 2021
Impact Factor 2019 - 6.399 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

पुरुषोत्तम रंगराव चाटे

In Recognition of the Publication of the Paper Titled

भारतीय शेतीच्या अल्प उत्पादकतेची कारणे

Ajanta Prakashan,
Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

Principal
Shri Shivaji Arts,Commerce
& Science College,Motala